

I. I. U.

I

1115

L

N. IORGA

—

CEI MAI MICI FRAȚI AI NOȘTRI: ROMANII „LADINI”

Conferință la Radio (30 Septembrie)

TIPOGRAFIA „UNIVERSUL”
Clîșee Marvan, execuție la „Datina Românească”
din Vălenii-de-Munte
1938

Copil ladin („roman“) din Elveția.

N. IORGA

**CEI MAI MICI FRAȚI
AI NOȘTRI:
ROMANII „LADINI”**

Conferință la Radio (80 Septembrie)

TIPOGRAFIA „UNIVERSUL”
Clișee Marvan, execuție la „Datina Românească”
din Vălenii-de-Munte
1938

CEI MAI MICI FRAȚI AI NOSTRI : ROMANII „LADINI“

Conferință la Radio
(30 Septembrie 1938)

Cunoaștem mai mult sau mai puțin pe membrii familiei latine, căreia îi aparținem prin spirit și prin toate tendințele noastre, de și legăturile cu unii din membrii acestei familii sânt atât de slabe, cum sânt acelea cu Portugalia, de care ne-am interesat numai când se întâmpla acolo vre-o dramă, vre-o revoluție sau când se săvârșia o schimbare de regim, de la care am fi avut să primim și noi o îndrumare.

Nu este de mirare că partea atât de importantă din lumea latină care trăește dincolo de

Ocean și care în timpurile din urmă a făcut așa de mari progrese, Spania dinaintea războiului civil având legăturile cele mai strânse cu ceilalți represintanți, destărați, ai națiunii, ni-a rămas cu desăvârșire necunoscută, de și acolo, pe lângă marile bogății pe care le oferă natura, pe lângă însușirile superioare ale unei rase care a dus așa de sus frumusețea sângelui pe care îl avem și noi, pe lângă o activitate comercială atât de puternică, se întâlnește și o mișcare de idei și mai ales o dezvoltare a liriceii, care merită toată atenția. Ne mărgenim să avem legături diplomatice, și, nu de mult, represintantul importantei republici Chili ni-a vorbit, într'o sală din București, cu entusiasm și convingere, despre formația și dezvoltarea Statului cărui îi aparține, iar din capitala acestei republici ni-a venit o dovadă de atenție, pentru care să mi se îngăduie să spun că sânt cu deosebire recunoscător.

Așa fiind, cine să se ocupe afară de filologi, cum a fost ca-

sul regretatului Ovid Densusia-
nu, care a întrebuintat o serie
întreagă de lecții pentru lămu-
rirea limbii celei mai puțin cul-
tivate din latinitate, cu ceia ce
sânt, ce vor să fie, ce au izbu-
tit să facă și este de sperat că,
împotriva infiltrațiilor dârze ale
germanismului și chiar împotri-
va unei anumite tendințe ita-
liene de alipire prin desnațio-
nalisare, grupul de oameni, pă-
răsit de toată lumea și lăsat în
sama lui proprie, care se chia-
mă de unii Rumunci, de alții
Ladini, de învățații în materie
de etnografie și de istorie: Reto-
Romani și cari ei înșii, după ce
au ajuns la însemnata lor con-
știință națională de astăzi, pre-
feră să fie numiți simplu numai
„Romani“?

Când privește cineva situația
lor de astăzi, crede că are a face
cu un grup, fără însemnătate,
care este menit să dispară și pe
care l-ar ținea încă, pentru o
existență pur formală, numai
interesul elvețian de a nu se
întinde asupra pământului Con-
fедераției ambițiile cuceritoare

ale unor vecini lacomi să-și însușiască pământuri noi.

Dacă îi urmărește cineva în trecut, precum și dacă își dă osteneala de a pătrunde la dânșii, în acele minunate văi, așa de sus așezate, acoperite de adânci păduri de fag, în care ei sânt căraușii marilor drumuri, creșcătorii cirezilor de vite și, în acelaș timp, oamenii cei mai pregătiți, prin însuși caracterul multiplu și ciudat al ființei lor, pentru orice ocupație omenească la care se cere inteligență și energie, lucrurile se presintă altfel. Și, ca unul care mi-am dat osteneala să urmăresc, și pentru o recentă comunicație la Academia Română, ceia ce, în trecutul nu numai al Elveției, dar, cum se va vedea, și a două țări vecine, ca să nu zic trei, cea de a treia fiind numai micuțul Principat germanizat astăzi, de Liechtenstein, reprezentă elementul acesta „roman“, și ca întâiul român, cred, care s'a dus să-i vadă acasă la dânșii, să li vorbească limba în unele privințe așa de asemenea cu a

noastră și să se uite în ochii aceia negri, deștepți, cari luminează fața rotundă supt părul des și dârz, cred că aduc un folos acelei informații generale pentru care s'au creat conferințele la Radio, dacă vă vorbesc despre ce sânt acei pe care i-am numit în titlul acestei comunicări: „cei mai mici frați ai noștri“.

Odată ei erau mulți. Ceia ce vedem astăzi ca bucăți de latinătate rupte după limbă și conștiință națională, sau întreprinse prin infiltrațiile străine, dintre care unele sânt foarte largi și puternice, așa încât nici odată nu se poate gândi cineva că ele ar putea să dispară, a fost odinioară o singură unitate, care pornia de la Oceanul Atlantic și mergea până la Marea Neagră, pierzându-se și în stepile răsăritene fără hotare ale Eurasiei rusești.

În special, între noi, cari ne întindem pe amândouă malurile Tisei, cari pătrundem ca păstori în Moravia, cari, venind din Balcani, înaintam către în-

săși aceste regiuni ale Ladiniilor de astăzi, și între ceia ce au rămas ei, nu era nicio discontinuitate. O singură pânză de rasă influențată de Romani, o singură limbă, cuprinzând elementele sufletești dominante ale marelui popor ieșit din vechea rasă iliro-tracă, și din Roma străbună.

La început chiar, în părțile de la Nordul Alpilor unde erau așa numitele popoare subalpine, multe și felurite popoare, în care s'au recunoscut influențe celtice și pătrunderi etrusce manifestate prin inscripții, dar baza trebuie să fi fost totuși ilirică, de oare ce Ilirii ajunseseră să mărginească toată câmpia răsăriteană a Italiei și să pătrundă până adânc în munți, în aceste părți s'a exercitat o colonizare romană. Era natural ca ea să prindă stăpânire asupra izvoarelor Rhinului, mergând spre Nord, și Innului, cu numele iliric En, de unde și numele de Engadina al unuiia din ținuturile locuite de „Romanii“ de astăzi.

Romanisarea aceasta a trebuit să lase urme; ea n'a putut să dispară la cel dintâiu suflu sălbatec al îmbulzirilor de seminții germane, care în părțile acestea aparțineau ramurii alemanice.

Atât ar fi de ajuns pentru a stabili o legătură pe care o socotim interesantă, dacă nu prețioasă, între noi, urmași ai Dacilor cu sânge traco-iliric, de-naționalizați de aceiași Romă, pentru a-și face un suflet prin aceiași limbă, și între cei cari, sus, pe platoul helvetic, dar și în regiunile Tirolului și ale Adigelui-de-sus, represintau aceiași operă de prefacere și de înălțare etnică și culturală.

Dar a fost și alt ceva. Intre noi și între acești Reți latini-zați — Reți este, cum am arătat în acea comunicație, probabil în legătură cu numele râului Reni, Rin, care în celtică însemnă „înfundătură“ „prăpastie“ —, era o întreagă, mare și bogată, adaug: luminată, regiune de romanisare, care a păstrat ca provincie romană nu-

mele semințiilor ilirice care fuseseră acoperite acolo de influența romană: ale Panonilor, ale Noricilor și ale Vindelicilor. Prăbușirea masselor de sălbătăcie năvălitoare a aruncat în toate direcțiile pe acești oameni, întocmai precum anumiți goți, supuși influenței trace din secolul al IV-lea, au fost aruncați până la Baltică și până în Sudul Peninsulei Scandinave. unde este o Gotie. Unii din acești pribegi s'au tras către Tisa și Munții Apuseni, împingând poporul românesc, alții au pătruns în aceste părți care aparțin astăzi Elveției și Italiei și au adaus la vechiul ilirism romanisat un alt aport de Iliri. cari trecuseră prin același proces de desnaționalizare. Că așa s'a întâmplat, o dovedesc multe lucruri: cuvinte ilirice în limba latină, amintirea pădurilor de frasin de unde veniau și pe care nu le întâlneau la aceste înălțimi reci, ca și marele număr de dialecte, vre-o douăzeci, la o populație care în Elveția este astăzi așa de restrânsă.

Căci acolo abia de se numără, amestecați cu Germani în partea de către vechea Capitală, scaunul de judecată de la Curia, care se numește și astăzi în limba lor Cuera, patruzeci de mii de oameni, în cele câteva sate sămănate în văile, în glenurile din aceste părți, supt gadurile care sânt pădurile. Tirolul cuprinde o mică parte din această rasă odinioară mai puternică și care în aceste părți a trebuit, ca și în micul Principat despre care am vorbit și care păstrează încă în nomenclatura geografică urme romane, să sufere o puternică germanizare. Alți membri ai interesantului neam se află în Italia însăși, pe cursul aceluia Adige cu numele roman și german, care este, ca și Innul și Rhinul, pe o parte din cursul lui, o apă a acestei romanități nenorocite. Din sutele de mii care au fost, se păstrează astăzi numai acea parte mică, spre care se îndreaptă, în chip firesc, simpatia înduioșată a cercetătorului și speranța gânditorului că nu se va întâm-

pla cu dânșii ceia ce s'a întâmplat cu represintanții în mijlocul slavismului de la Marea Adriatică, ai altei ramure de romanitate, acei Dalmați dominați în munți de păstorii „vlahi“ români, cari Dalmați erau represintați acum câteva zeci de ani printr'un singur om, depe buzele căruia filologul Bartoli a cules taina unei limbi, acum pentru totdeauna moartă.

Viața acestor „Romani“ a fost, vreme îndelungată, închisă în satele lor care se chiamă „vecinătăți“, ele având legături de la o vale la alta, în „jurisdicții“ care sânt ca și județele noastre, prin instituții ca aceia a „convichilor“, cari nu sânt altceva decât legătura dintre „vecini“. Pentru limba lor, într'o vreme când nu era învățământ de Stat, nici tendință de desnaționalizare oficială, ci oamenii țineau în legăturile lor firești, avem încă din secolul al XVI-lea acte redactate de dânșii, cu ocazia întâlnirilor în care se luau hotărîri care priviau mai multe din aceste organisări

de văi, așa de asămănătoare cu ale noastre. Nu toate aceste documente de limbă sânt de o potrivă, fiindcă deosebiri de dialect sânt destul de adânci.

Pentru a se predica poporului, pentru a-l ținea în catolicismul, care era atacat de Reformă, clerul s'a simțit dator să se adreseze oamenilor în limba lor, „romanismul“ catolic ajungând în felul acesta, prin anumite locuri, să se confunde cu „romanism“ de rasă și de limbă.

Fără aceasta, multă vreme n'ar fi fost vre-o literatură, sau ceia ce, numai cu multă aproximație se poate numi așa.

A fost chiar o vreme când oamenii erau complet descurajați și neavând cuvinte pentru noțiunile superioare de cultură, erau gata să le împrumute de la italieni cu grămada, sau — și unele din aceste cuvinte, de și ciudate, au rămas —, de la o limbă așa de deosebită, cum este cea germană. Cu acest sistem, s'ar fi ajuns la acelaș re-

sultat, ca și pentru nenorociții Dalmați.

S'a produs însă, într'o țară de cantoane și de văi, o reacție, care a legat strâns aceste rămășițe prețioase de limba lor și a îndemnat oameni de talent să-i dăruiască o literatură.

Am căutat să mă inițiez într'însa și nu regret truda pe care am cheltuit-o, câteva zile. S'au scris, de vre-o trei generații credințioase trecutului național, lucruri interesante în proză și mai ales frumoase poezii, din care nu lipsește o tendință polemică, de luptă împotriva tendințelor de înstrăinare. Scriitorul cel mai în vază al lor, astăzi un om de șaptezeci de ani trecuți, o frumoasă figură de rasă, Peter Linsel, mult timp consul al Elveției la Livorno, este de sigur omul cel mai reprezentativ al „Romaniilor“ din această țară.

Dincolo de hotarele elvețiene, în Italia, nu poate să fie vorba decât de o lume țărănească, în mijlocul căreia nu s'a manifestat până acum, afară de revista

Ce faz tu („Ce faci tu?“) a Friulanilor de la Udine, tendințe de înălțare în domeniul spiritual, și este chiar o întrebare dacă, în condițiile speciale în care trăiesc acești Romani din jurul Alpilor, sânt posibilitați de legătură cu acei cari, prin calendare, prin almanahuri, prin cărți populare, prin crestomații în mai multe volume. cum este a lui Decurtius alături de crestomația germanului Ulrich, caută să întretie în populație acea credință și acel devotament prin care se poate salva o seminție, chiar când este așa de redusă.

Imi pare rău că nu pot înfățișa ascultătorilor și vederi din satele lor și nu li pot aduce înaintea figurele așa de asemănătoare cu ale oamenilor noștri, pe care le-am întâlnit acolo. Dar pot să le spun că în buna voință cu care ei primesc pe străini, îndată ce li pomenesti de legătura lor cu frații cei mai depărtați, este acea afabilitate care deosebește rasele influențate de cultura romană, de la

un capăt până la altul al largilor hărți.

Am relua oarecum această legătură, așa încât să poată înțelege că, pe lângă popoarele latine pe cari le cunoaștem, mai este unul, până la care, de altminteri, pătrundeau poate din când în când, alături cu zidarii din Udine, și câțiva dintre ai lor cari se găsesc în vecinătatea acestei provincii. Și păstrez adresa acelui simpatic tânăr care, trecut, ca mulți din sângele său, în Italia și întreținut în capela dela Sfântul Petru din Roma, se arăta dispus să întreprindă, cu oameni din satul său și din vecinătate, un drum la Bucureștii noștri, ca să ne aducă vestea unui cântec în care cei cari l-au auzit și l-au înțeles, au descoperit apropierea uimitoare cu însăși manifestația românească a durerilor și a speranțelor.

BIBLIOTECA

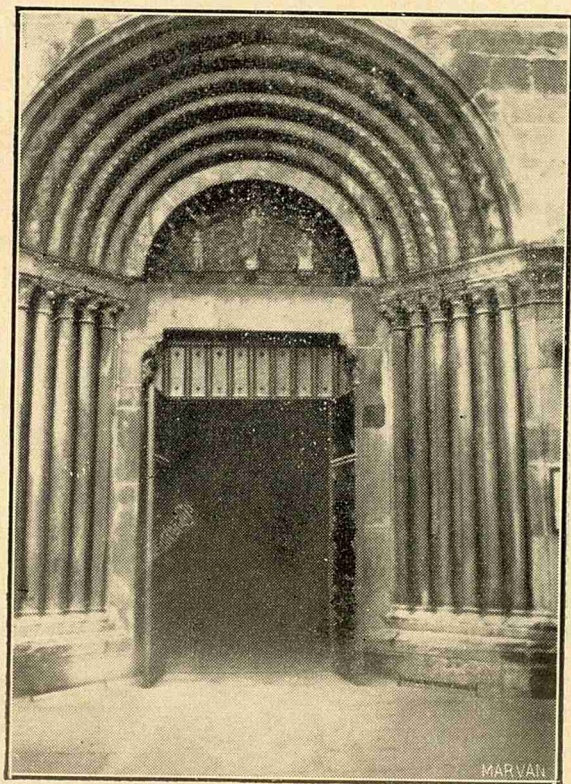
UNIVERSITARA

BIBLIOTECA

UNIVERSITARA

BIBLIOTECA
inventar

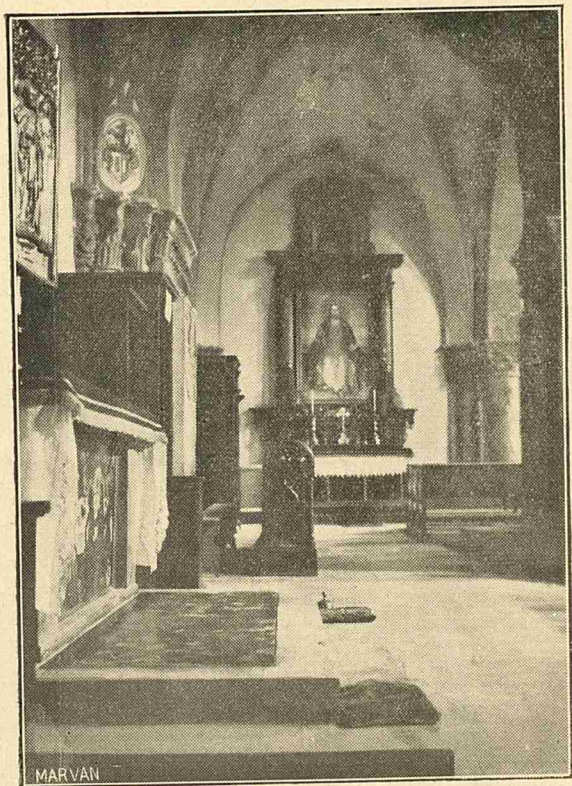
57221

Poarta Catedralei de la Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

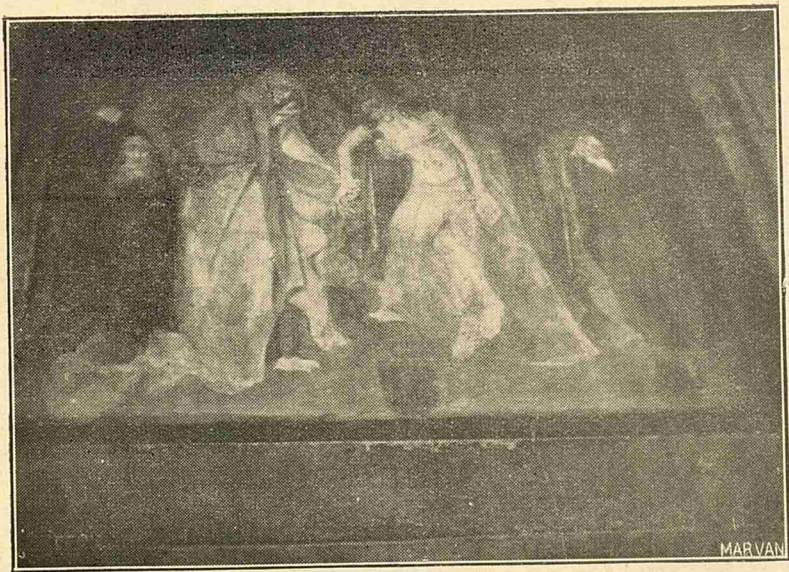

Interiorul Catedralei de la Cüera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

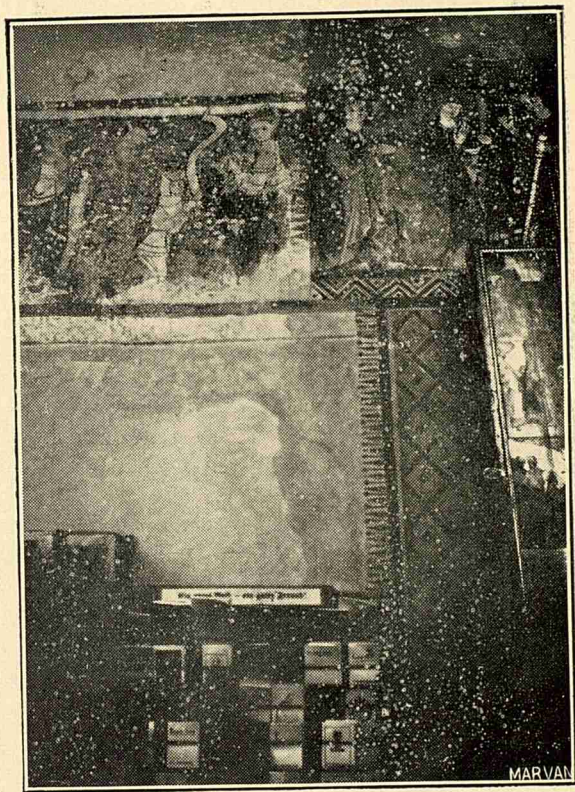

Pictură medievală în Catedrala din Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

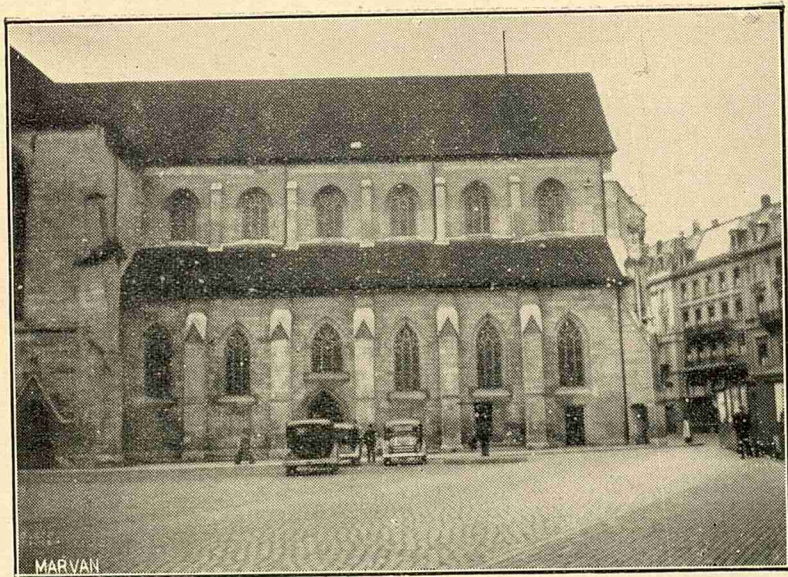

Frescă din catedrala de la Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

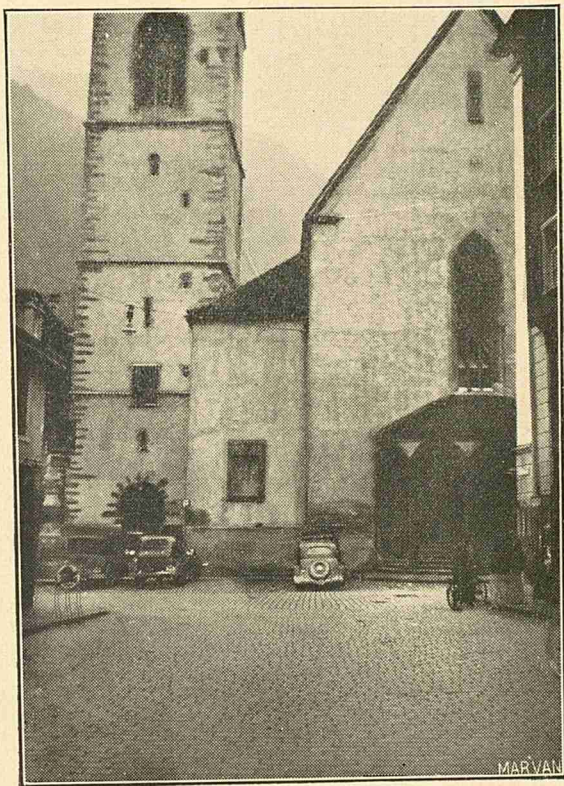

Biserică din Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

Stradă din Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

Stradă din Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

Gang de casă din Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

La „Romanii“ Iadini: satul Ens.

Fot. Brătulescu.

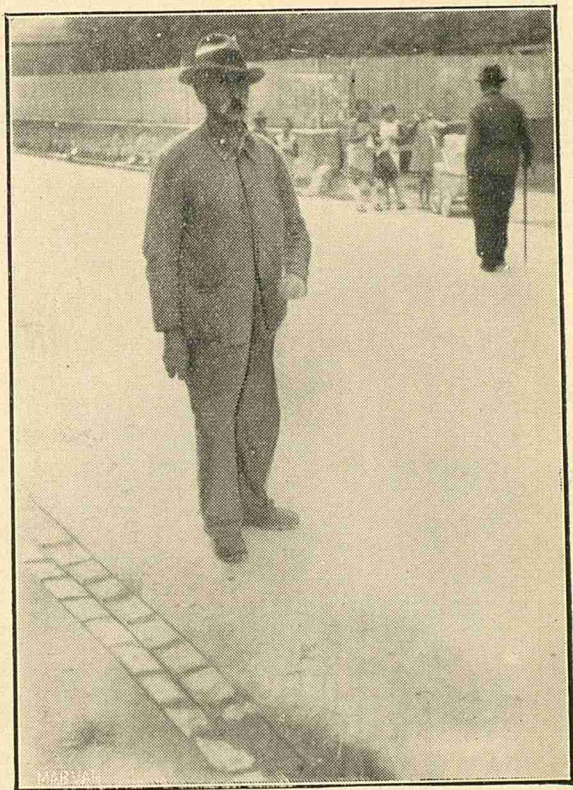

Cei trei Crai de la Răsărit
pe o veche casă de Ladini („Romani“) din Elveția.

Fot. Brătulescu.

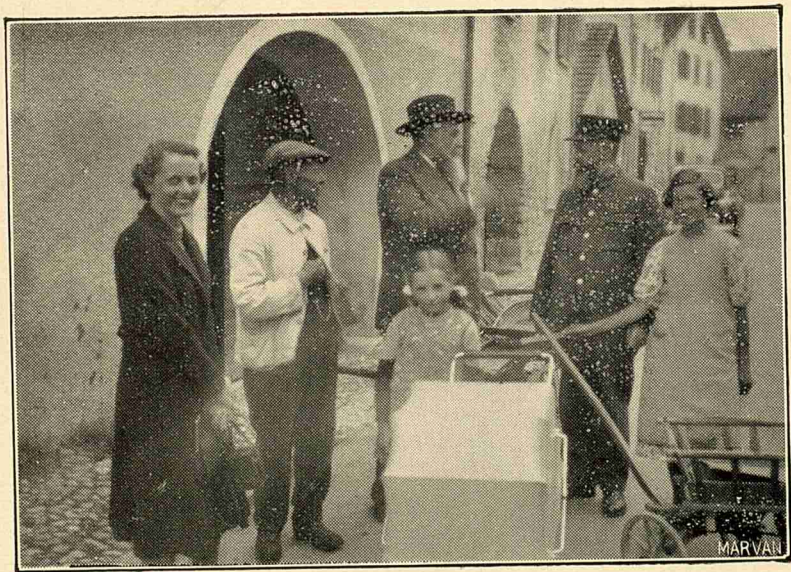

Tip de Ladin bătrân („Roman“) din Elveția.

Fot. Brătulescu.

Într'un sat ladin („roman“) din Elveția.

Fot. Brătulescu.

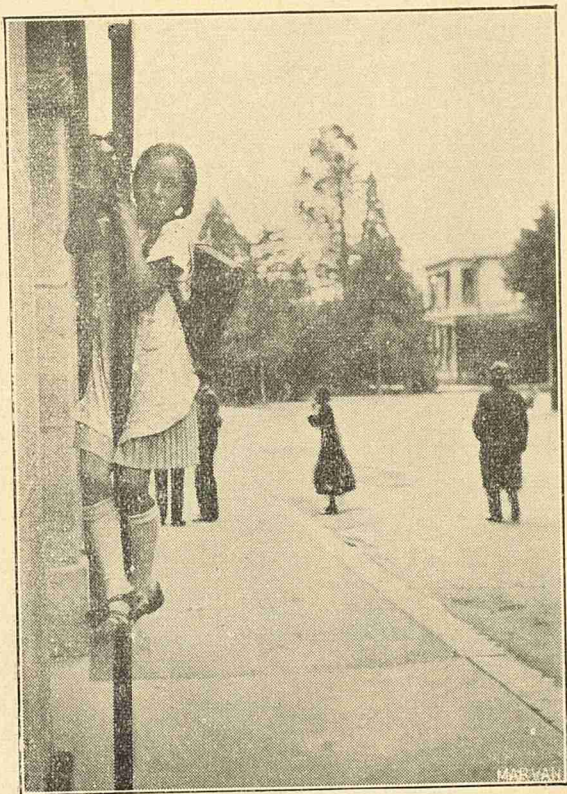

Într'un sat ladin („roman“), Ens.

Fot. Brătulescu.

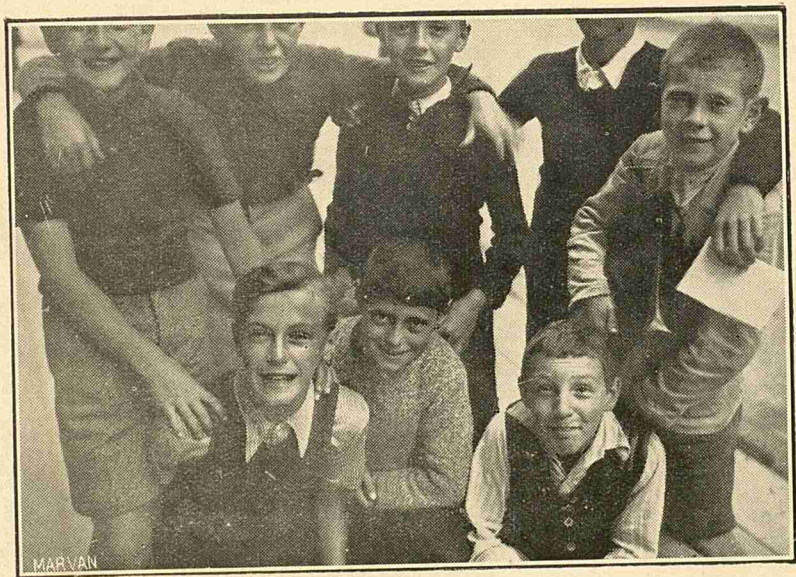

Copii de la Cuera (Elveția). Tip ladin „roman“.

Fot. Brătulescu.

Copii germani și ladini (cel din dreapta sus) la Cuera (Elveția).

Fot. Brătulescu.

Copii de sat ladini („romani“) (Elveția).

Fot. Brătulescu.

Prețul: 10 lei.

